

Natuurlijk!

Bommelerwaard

september 2024

- Het Bruchemse bos
- Het leven van de libel
- Laatste loodjes Vogelatlas
- Deens lepelblad
- Het Halostapad, Aalst

“Bommelerwaard Natuurlijk”

Een prachtige uitgave over flora en fauna van de Bommelerwaard, beschreven in 58 natuurgebieden. Ook is er ruim aandacht voor de cultuur-historische aspecten van deze natuurgebieden. Compleet en leesbaar! Meer dan 1500 foto's op 320 pagina's.

prijs: € 25,-

Folder “Natuurwacht Bommelerwaard”

Onze nieuwe folder (2023). Het was tijd om deze te herzien, het is een helemaal nieuw ontwerp geworden. Al onze werkgroepen worden nu genoemd en de andere info is geüpdatet..

Gratis

“Natuurlijk Bommelerwaard”

Ons halfjaars magazine met artikelen over de natuur in de Bommelerwaard en aanverwante zaken. Ook het verenigingsnieuws, zoals de activiteitenagenda, is in deze uitgave opgenomen.

Gratis voor leden, losse nummers € 3,50

“Ontdekken is genieten”

Dit boek is geschreven en ook de foto's zijn gemaakt door Dirk Muller (bestuurslid). Alle stukjes zijn eerder verschenen op Facebook. Niet voor niets heeft onze Facebookpagina vele honderden volgers. Maar liefst 107 verhalen zijn in dit boek terug te vinden! Van een grote hoeveelheid verschillende organismen beschrijft Dirk de bijzonderheden en geeft inzicht in herkomst van de naamgeving.

prijs: € 12,50

Inhoud

jaargang 8, nummer 2, september 2024

Voorwoord <i>Harry Kolman</i>	4
Verenigingen ruimen zwerfafval op <i>Interview</i>	5
Flora en fauna van het Bruchems bos <i>Rien melis, Ton van Balken</i>	7
Het leven van de libel <i>Rien Melis</i>	12
Verenigingsnieuws en activiteiten <i>Cassandra van Altena</i>	15
Laatste loodjes VogelAtlas Bommelerwaard <i>Arnout de Mooij</i>	19
Flora en fauna Alemsche Overwaard <i>Ton van Balken</i>	21
Wegbermsort Deens lepelblad <i>Dirk Muller</i>	25
Het klompenpad Aalst: het Halostapad	27

omslag foto: Kleine karekiet

colofon

Natuurlijk Bommelerwaard is een uitgave van de Natuurwacht Bommelerwaard en verschijnt tweemaal per jaar.

Prijs:
 leden, gratis
 losse nummers, € 3,50

Redactie:
 Ton van Balken
 Rien Melis
 Harry Kolman
 redactie@natuurwachtbommelerwaard.nl

Inhoudelijk advies:
 Dirk Muller

Taalkundig advies:
 Metteke de Vries

Vormgeving en opmaak:
 Harry Kolman

Oplage: 625

Druk: WS-media groep, Waardenburg

Natuurwacht Bommelerwaard
 Postbus 157
 5300 AD Zaltbommel

email:
 info@natuurwachtbommelerwaard.nl
 website:
 www.natuurwachtbommelerwaard.nl

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door print-outs, kopieën, of op welke manier dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorwoord

Straatgroen...

Het lekkerste
gras van de hele
Bommelerwaard

Sinds enige tijd komt bij ons een Cocker Spaniël van het gras eten bij de boom waarvan wij de boomspiegel onder onze hoede genomen hebben. Zelfs een buurkat heb ik van het gras zien eten. Wij hebben dus de conclusie getrokken dat het lekkerste gras van de hele Bommelerwaard bij ons voor de deur staat...

Op aangeven van en in samenwerking met de gemeente Zaltbommel zijn wij zo'n boomspiegeltuintje begonnen. De vaste planten en het zaaigoed wat de gemeente beschikbaar stelde betreft allemaal inheemse soorten en ziet er heel wat leuker uit dan het altijd maar kort gemaaide gazon. Er bloeit altijd wel iets. Insecten zoals vlinders, zweefvliegen en bijen zijn er blij mee en nu dus ook honden en katten. Mooi dat je met zo weinig moeite iets kan doen voor de biodiversiteit in je woonwijk. U kent de uitspraak: "En dat zouden meer mensen moeten doen."

Heeft u interesse? Kijk dan op de website van gemeente Zaltbommel <https://www.zaltbommel.nl/inwoner-en-ondernemer/openbare-ruimte-en-verkeer/groenadoptie>

Gemeente Maasdriel heeft niet direct een vergelijkbaar iets, maar stelt wel subsidie ter beschikking onder het motto "Goed idee, doe er iets mee" en dat kunnen ook groene ideeën zijn, kijk op: <https://www.maasdriel.nl/inwoner-en-ondernemer/wonen-en-leven/goed-idee-doe-er-iets-mee/goed-idee-doe-er-iets-mee>

Zo zijn er meer mogelijkheden om uw buurt/tuin groener en aantrekkelijker voor insecten te maken. "Tegel wippen" is er daar een van. Tegel eruit, groen erin en de Tegeltaxi komt de tegels ophalen. Het advies van de Natuurwacht is er inheemse planten* in te zetten, want dan is zo'n minituintje geschikt voor (inheemse) insecten, zoals vlinders.

Harry Kolman (vz)

*Op onze website kunt u het maart-nummer 2018 vinden. Bladzijde 9-13 gaat over inheemse planten die aantrekkelijk zijn voor onder andere vlinders.

Verenigingen in gemeente Zaltbommel ruimen zwerfafval op

Zaltbommel doet er alles aan om het zwerfafval in haar gemeente zoveel mogelijk te beperken. Al jaren is er een samenwerking met diverse verenigingen, die tegen een redelijke vergoeding het zwerfafval in de dorpen en de stad opruimen. Een van de verenigingen is het zangkoor Eljakim uit Zaltbommel. We spraken met een van de koorleden: Gerard Rinkel.

Bijzondere aanpak 'zwerfafval' gemeente Zaltbommel

Afval dat overal in de openbare ruimte ligt, is geen sieraad voor de stad of het dorp. Menigeen ergert zich er mateloos aan. Ongeveer tien jaar geleden kwam deze ergernis ter sprake in het college van B&W van Zaltbommel en opperde milieuwethouder Ton van Balken samen met wethouder Kees Zondag om de problematiek van het zwerfafval eens goed aan te pakken. Er werd een plan opgesteld om verenigingen en andere organisaties uit te nodigen om tegen een redelijke vergoeding in een deel van het dorp, de uiterwaard of de stad het zwerfafval op te ruimen: Project 'Schone Kernen' en project 'Schone Waal'. Bij het project 'Schone Waal' kunnen verenigingen intekenen op een traject van 2 km in de uiterwaard langs de Waal. Men dient dit traject dan tenminste iedere maand eenmaal af te lopen en het zwerfafval op te ruimen. De vergoeding voor een dergelijk traject is 500 euro. Bij het project 'Schone Kernen' wordt in het gehele dorp eens in de maand het zwerfafval opgeruimd. Afhankelijk van de grootte van het dorp varieert de vergoeding van 300 euro tot 1100 euro. Het maandelijks

opruimen van zwerfafval in enkele grote wijken van Zaltbommel (Spellewaard en De Vergt) levert zelfs resp. 1300 en 1500 euro op.

Vrijwilligers koor Eljakim

Het interkerkelijk koor Eljakim uit Zaltbommel heeft destijds ingetekend op het Waaltraject tussen Zaltbommel en Gameren incl. natuurgebied De Kloosterwiel. Gerard Rinkel is een van de koorleden, die samen met een tiental andere vrijwilligers van het koor al tien jaar lang het zwerfafval opruimt langs de Waal. 'We gaan iedere eerste zaterdag van de maand op stap,' zegt Gerard. 'We verzamelen dan om 9.00 uur bij Corrie Satter aan de Spellewaardsestraat. Daar ligt het materiaal dat we nodig hebben: prikkers en vuilniszakken. We lopen meestal in tweetallen en iedereen kent inmiddels wel zijn route.' Hoe lang zijn jullie dan bezig? 'We hebben na twee uur het gehele traject gedaan. Ieder tweetal heeft dan zijn vuilniszak aardig gevuld. Soms is een tweede zak nodig. Vooral in de zomer, als er veel vertier

Bij het project
'Schone Kernen'
wordt in het
gehele dorp
eens in de
maand het
zwerfafval
opgeruimd.

Dan hebben we aan het eind van de ochtend ruim vijf zakken met zwerfafval.

is langs de Waal. De zakken met zwerfafval kunnen we op één centraal punt verzamelen. De buitendienst van de gemeente haalt die zakken dan aan het begin van de werkweek keurig op. Dat loopt uitstekend,' zegt Gerard. Hoeveel zakken halen jullie dan op? 'Ieder tweetal heeft wel een volle vuilniszak en dan hebben we aan het eind van de ochtend ruim vijf zakken met zwerfafval.' Merk je dat het zwerfafval jaarlijks minder wordt? 'In het park De Kloosterwiel en natuurgebied De Kloosterwiel is het aanzienlijk minder dan enkele jaren geleden. Langs de Waal in de uiterwaard beslist niet. Daar laten recreanten vaak hun afval achter. Het zijn doorgaans ook geen 'echte Bommelaren', maar zonzonabidders uit de regio.' Wat doe je met afval dat niet in de zak past? 'Meestal sjouwen we dat ook mee naar de verzamelplek. Als het echt te groot of te zwaar is dan melden we de locatie bij de buitendienst en die zorgen er dan voor dat het wordt opgehaald.' Worden er nu ook minder plastic flesjes en blikjes achtergelaten in verband met het statiegeld? 'Langs de waaloever niet echt, maar elders wel. Als het de moeite waard is, dan verzamelen we die flesjes en leveren ze in. De opbrengst is meestal niet meer dan een paar euro per keer.' Zijn er ook vrijwilligers van jullie koor die vaker dan een keer per maand het zwerfafval opruimen? 'Jazeker,' zegt Gerard met een brede glimlach. 'Enkele vrijwilligers wonen vlakbij en ruimen het afval op als ze bijvoorbeeld hun hond in het gebied uitlaten. Iedereen vindt het fijn als ons gebied er netjes bijligt zonder zwerfafval.'

Maandelijks opruimactie in gehele gemeente

Iedere maand trekken vrijwilligers van diverse verenigingen eropuit om het zwerfafval in de gemeente Zaltbommel op te ruimen: Brakel, Poederrijen, Aalst, Bruchem, etc. Voor de dorpen Gameren en Kerkwijk en Het Eiland van Nederhemert-Zuid zijn er nog vacatures. Daarbij zijn er nog veel individuele inwoners die op eigen houtje een deel van de omgeving schoonhouden. Zo is er een bewoner uit de Zandstraat in Zaltbommel, die bijna dagelijks tijdens het wandelen met de hond het zwerfafval opruimt in de heemtuin, kruidentuin en een deel van de stadswallen. Geweldig toch? Met elkaar houden we zo onze omgeving mooi.

Voor meer info: <https://www.zaltbommel.nl/inwoner-en-ondernemer/openbare-ruimte-en-verkeer/projecten/zwerfafvalproject-schone-kernen>

Flora en fauna van het Bruchems bos

Ten westen van het dorp Bruchem ligt in het kommenlandschap een klein bos van ongeveer vijf hectare groot. Bij de ruilverkaveling in de jaren zeventig van de vorige eeuw is dit loofbos aangeplant. Het dorp Bruchem had nu ook een eigen wandelbos en er ontstond een ecologische oost-westverbinding met de Rampert en de Lieskampen. Het Bruchems bos is een drassig loofbos, waar vooral bomen en struiken staan die kunnen groeien in een drassige kleiachtige bodem. In 2023-2024 heeft de gemeente Zaltbommel groot onderhoud uitgevoerd in het Bruchems bos ten gevolge van de essenziekte. Vrijwilligers van de Natuurwacht hebben in 2024 het bos onderzocht op de aanwezigheid van flora en fauna. De gemeente is zeer geïnteresseerd in de resultaten hiervan en wil samen met de Natuurwacht Bommelerwaard bezien hoe het beheer van het Bruchems bos beter afgestemd kan worden op de aanwezige rijkdom van flora en fauna.

Mooi wandelgebied

Menige inwoner van Bruchem maakt wekelijks een wandeling door het Bruchems bos. Het zijn vooral hondenbezitters die dit ommetje maken. Maar ook grootouders die een dagje mogen oppassen op hun kleinkinderen weten het bos te vinden. Het bos is echter vrij klein van omvang. In een klein uurtje heb je het ommetje wel gemaakt. Wat zou het mooi zijn als er een wandelpad door het veld zou kunnen komen richting camping Het Meulenhuis, zodat je een iets langere wandeling kunt maken. Er zijn echter in het bos ook nog mogelijkheden om een wat langere wandeling te maken zonder de natuur te verstoren, bijvoorbeeld over het veegpad aan de zuidoostzijde.

Veel zangvogels

Bij zonsopgang is het in april en mei een genot

om door het Bruchems bos te lopen. Overal laten vogels horen waar hun territorium is. Het zijn vooral de kleine zangvogels zoals tijtjaf, zwartkop, tuinfluiter, heggenmus, winterkoning, roodborst en diverse soorten mezen, waaronder ook de staartmees. Er is één territorium van de fitis. Spotvogel en braamsluiper ontbreken helaas. Vanuit de hoge bomen, zoals eik en abeel, hoor je het hoge geluid van de boomkruiper en de lach van de Groene specht. In sloten waar een dichte rietvegetatie staat, hoor je een enkele Kleine karekiet en de bosrietzanger. Zanglijster en merel zijn natuurlijk ook present. In totaal komen 32 broedvogels voor.

Roepende sperwer

Al enkele jaren broedt in het dichte bos een paartje sperwers. In het voorjaar laten ze duidelijk merken dat ze aanwezig zijn en worden andere sperwers het bos uitgejaagd. In de omgeving jaagt ook de buizerd en heeft een torenvalk zijn territorium. 's Nachts hoor je de roep van de steenuil. Bruchem is een hotspot voor de steenuil. In en rond het dorp hebben meerdere steenuilen een territorium. De steenuilenwerkgroep van de Natuurwacht heeft zestien kasten in Bruchem hangen, waarvan er tien bewoond zijn.

Vanuit de hoge bomen, zoals eik en abeel, hoor je het hoge geluid van de boomkruiper

Jaarlijks zorgt dat voor twaalf nieuwe steenuilen. De werkgroep Torenavalk heeft nog geen kast in Bruchem hangen, maar gezien de aanwezigheid van de torenvalk nabij het Bruchems bos zal er dit najaar een kast worden opgehangen.

Broedende weidevogels

Het Bruchems bos ligt in een weids kommenlandschap. Al wandelend door het bos hoor je vanuit de weilanden de roep van meerdere soorten weidevogels. Wanneer een kraai of buizerd op jacht gaat dan stijgen de weidevogels al roepend op om de vijand te verdrijven. Vanuit de noordelijk gelegen graslanden zijn dat de Kievit, scholekster en de wulp. Het broedsel van de wulp was in 2024 succesvol. Vanuit de westzijde is het de tureluur, die de kraaien aanvalt. Bijzonder is ook een paartje patrijzen dat veelal vertoeft op de akker met tuinplanten. In de smalle slootjes nestelen waterhoen, Wilde eend en meerkoet. Elk jaar is ook de kuifeend aanwezig en die brengt doorgaans enkele jongen groot. Ook de krakeend heeft zijn biotoop. Zijn pullen zie je echter maar zelden.

Vlinders en libellen

Op zonnige dagen kun je heel wat soorten vlinders en libellen waarnemen in het Bruchems bos. Respectievelijk 16 en 21 soorten. Vooral op het grasveld midden in het bos en dan aan de noordzijde. Daar staan vele kruiden en rondom staan daar vele bramen. Dankzij de aanwezigheid van hop vliegt er de Gehakelde aurelia, die de hop als waardplant heeft. Dankzij een andere waardplant, de vuilboom, zie je in het voorjaar de Citroenvlinder. Langs de paden, waar veel Look-zonder-look staat, vliegt eind april en in mei het Oranjetipje. In die periode kun je ook de Vuurjuffer ontdekken. Later in het jaar jagen boven dit grasveld diverse glazenmakers. Boven de smalle slootjes aan de rand van het bos jaagt in het voorjaar de Vroege glazenmaker en de Glasnijder. In de zomermaanden is het goed op de bladeren van de Gele plomp te speuren naar de kleine blauwe juffertjes met rode ogen: de Kleine en Grote roodoogjuffer.

Oranje zandoogje

Zeldzame Oranje zandoogjes

Maar liefst achttien soorten dagvlinders werden in 2024 waargenomen. Opvallend waren de grote aantallen van enkele soorten. Zo verwacht je vijf locaties van het Bont zandoogje. Echter op één dag werden er 25 geteld. Datzelfde geldt voor de landkaartjes. Het is sowieso bijzonder dat het landkaartje in het Bruchems bos voorkomt, maar twintig waarnemingen op één dag is wel heel veel en dus wederom bijzonder. Tot slot de zeldzaamste vlinder van dit rijtje van drie; het Oranje zandoogje. Eind juli werden er dertig geteld. Enkele dagen eerder werden ook de vlinders in natuurgebied de Lieskampen geteld: geen enkel Oranje zandoogje en slechts twee landkaartjes. Het gaat niet goed met deze zandoogjes in ons land. Hoe geweldig is het dan om zo'n flinke populatie hier in Bruchem te ontdekken. Aan het eind van de Middelsteeg op slechts 2 km afstand van het bos zit ook een kleine populatie van Oranje zandoogjes. De Oranje zandoogjes van Bruchem hebben het prima naar hun zin. Ze halen nectar op tal van bloemen langs het fietspad: berenklauw, kattenstaart, Harig wilgenroosje, Jacobskruiskruid en vogelwikke. Om te voorkomen dat de bermen waarin deze Oranje zandoogjes zich ophouden binnenkort gemaaid gaan worden, is contact gezocht met de gemeente. Samen met onze vrijwilligers is het gebied bezocht en is er een beheerplan opgesteld, dat is afgestemd op deze vlinder. Zo wordt het maaien van deze berm uitgesteld tot na de zomer.

Verrassende flora

Het Bruchems bos is relatief gezien een jong bos. De kruiden die je aantreft zijn meestal vrij algemeen en zijn niet zeldzaam. De plantenwerkgroep van de Natuurwacht heeft in 2024 de flora geïnventariseerd en komt aan ruim zestig soorten (zie tabel). Vol verbazing was de werkgroep toen ze opeens een heel zeldzaam plantje tegenkwam: muskuskruid! In de gehele Bommelerwaard was dit plantje nog nooit waargenomen. Bijzonder is ook het Groot heksenkruid, Gevlekte dovenetel en Gevlekte aronskelk. De sloten rondom het bos hebben een rijke moerasvegetatie. In de noordelijke sloot evenwijdig aan het fietspad staat massaal holpijp, Glanzig fonteinkruid en watergentiaan. In andere sloten groeit pijlkruid, moeraspirea, moerasvergeet-mij-nietje, egelskop en Echte valeriana.

Muskuskruid

Dit kleine plantje vind je in de bossen van Zuid-Limburg en dan vooral langs de oevers van beken. De naam verraaft dat het groene plantje naar muskus reikt. Allerlei soorten vliegen weten het plantje dan ook snel te vinden. Voor ons is dat lastiger. Waarschijnlijk heeft het muskuskruid in

Muskuskruid

het Bruchemse bos er al vele jaren gestaan, maar pas nu is het ontdekt. Muskuskruid komt echter ook voor in oeverwalbossen en dan op de overgang van een zandige bodem naar klei. Bruchem ligt op een oude oeverwal. Wellicht verklaart dat zijn aanwezigheid? Het muskuskruid verspreidt zich vooral door middel van de wortelstokken. Slakken werken ook mee aan de verspreiding. De slak eet de geleachtige substantie, waarin het zaadje is verpakt, en poept vervolgens het zaadje weer uit. Nu het muskuskruid in Bruchem is ontdekt, moeten we dat met elkaar koesteren. Gelukkig is het geen plantje dat je plukt voor in een bloemenvaas. Het plantje is slechts een decimeter hoog en heeft een kleine bloemsteel met aan het eind vijf kleine geelgroene bloemhoofdjes, die geformeerd zijn alsof het een dobbelsteen is. Prachtig! In samenspraak met de gemeente Zaltbommel krijgt de locatie extra bescherming met een afgestemd maaibeheer.

Dode essen

Veel essen in ons land zijn besmet door de schimmel Hymenoscyphus fraxineus (Vals essenvlieskelkje). Deze schimmel tast het blad aan en vervolgens dringt het door via de bladsteel naar de bast en het cambium van de boom. De schimmel verstoort in het cambium de sapstroom naar de kruin van de boom, waardoor de boom langzaam afsterft. In de Bommelerwaard zijn al vele essen doodgegaan door deze schimmel. Gevolg van de sterfte is dat ook de wortels zwak worden en bij harde wind de boom geen steun meer geven; de boom breekt af bij de wortels. Het vallen van bomen kan een gevaar opleveren voor de wandelaar. Om die reden heeft de gemeente Zaltbommel een flink aantal essen laten omkappen en verwijderen. Sommige essen zijn ecologisch gekapt, daarvan heeft men een groot gedeelte van de stam laten staan. De boom blijft dan interessant voor bijvoorbeeld spechten en insecten.

Op de opengevallen plaatsen zijn in 2024 weer nieuwe bomen geplant. Geen essen, maar wel veel andere soorten zoals eik, haagbeuk, iep, beuk, linde, Zwarte populier en els. De bomen zijn goed aangeslagen.

Paddenstoelen

In het bos staan vele oude vlieren. Het is de moeite waard op de wat oude takken te zoeken naar een glibberige trilzwam: judasoor. De naam verraaft al dat de bruine paddenstoel op een oor lijkt. Op oude stronken en op zieke essen vind je de Echte tonderzwam. Langs de paden staan verschillende soorten inktzwammen. De sterpoorvezelkop en de greppelmelkzwam zijn ook waargenomen, net als het fluweelpootje. Het is de moeite waard een seizoen lang alle paddenstoelen te inventariseren om een goed overzicht te krijgen. In kleibossen komen namelijk bijzondere soorten paddenstoelen voor.

Een belangrijk bos voor Bruchem

Uit de inventarisatie van flora en fauna is gebleken dat het Bruchems bos zeer de moeite waard is. In het kommenlandschap zijn dit soort houtopstanden sporadisch. Vogels weten zo'n bosenland maar al te goed vinden. Denk aan sperwer, Groene specht en vele zangvogels zoals putters en groenlingen. De gemeente Zaltbommel heeft in 2024 belangrijk onderhoud uitgevoerd aan het bos en nieuwe bomen geplant. De Natuurwacht heeft aangeboden samen met de gemeente te bekijken hoe het beheer verbeterd kan worden. Het Bruchems bos is rijk aan bijzondere vlinders: Oranjetipje, landkaartje en een flinke populatie Oranje zandoogjes. Daar moeten we voorzichtig mee omgaan. In overleg met de gemeente is een speciaal maaibeheer opgesteld dat is afgestemd op het Oranje zandoogje en het oranjetipje. Dat betekent veelal niet twee keer per jaar maaien, maar slechts één keer maaien, en op het juiste moment. Ook betekent dat niet alles in een keer maaien: gefaseerd maaien. Het muskuskruid gaan we extra beschermen. De locatie wordt door de Natuurwacht wat beheer betreft geadopteerd. Vrijwilligers gaan ervoor zorgen dat het muskuskruid niet overwoekerd wordt door braam en brandnetel. De Natuurwacht is de gemeente Zaltbommel bijzonder erkentelijk voor de goede samenwerking. Met elkaar zorgen we zo voor een goede biodiversiteit in het Bruchems Bos.

Ton van Balken
Rien Melis

planten

1	Akkerdistel	<i>Cirsium arvense</i>
2	Blauwe druifjes	<i>Muscari botryoides</i>
3	Brede stekelvaren	<i>Dryopteris dilacata</i>
4	Brede wespenorchis	<i>Epipactis helleborine</i>
5	Canadese fijnstraal	<i>Erigeron canadensis</i>
6	Fluitenkruid	<i>Anthriscus sylvestris</i>
7	Geel nagelkruid	<i>Geum urbanum</i>
8	Gekroesde melkdistel	<i>Sonchus asper</i>
9	Gevlekte aronskelk	<i>Arum maculatum</i>
10	Gevlekte dovenetel	<i>Lamium maculatum</i>
11	Gewone berenklauw	<i>Heracleum sphondylium</i>
12	Gewone melkdistel	<i>Sonchus oleraceus</i>
13	Gewone raket	<i>Sisymbrium officinale</i>
14	Gewone smeewortel	<i>Symphytum officinale</i>
15	Gewoon speenkruid	<i>Ficaria verna</i>
16	Glanzig fonteinkruid	<i>Potamogeton lucens</i>
17	Grasmuur	<i>Stellaria graminea</i>
18	Groot heksenkruid	<i>Circaea lutetiana</i>
19	Grote brandnetel	<i>Urtica dioica</i>
20	Grote kattenstaart	<i>Lythrum salicaria</i>
21	Grote klit	<i>Arctium lappa</i>
22	Grote vossenstaart	<i>Alopecurus pratensis</i>
23	Grote waterweegbree	<i>Alisma plantago aquatica</i>
24	Haagwinde	<i>Convolvulus sepium</i>
25	Harig wilgenroosje	<i>Epilobium hirsutum</i>
26	Hazenpootje	<i>Trifolium arvense</i>
27	Heermoes	<i>Equisetum arvense</i>
28	Hertshoornweegbree	<i>Plantago coronopus</i>
29	Holpijp	<i>Equisetum fluvatile</i>
30	Hondsdrif	<i>Glechoma hederacea</i>
31	Kantige basterdwederik	<i>Epilobium tetragonum</i>
32	Kikkerbeet	<i>Hydrocharis morsus ranae</i>
33	Kleefkruid	<i>Gelium aparine</i>
34	Klein kruiskruid	<i>Senecio vulgaris</i>
35	Kleine klaver	<i>Trifolium dubium</i>
36	Kompassla	<i>Lactuca serriola</i>
37	Koninginnekruid	<i>Eupatorium cannabinum</i>
38	Kruisbladige wolfsmelk	<i>Euphorbia lathyris</i>
39	Kweek	<i>Elymus repens</i>
40	Lidrus	<i>Equisetum palustre</i>
41	Lisdodde	<i>Typha spec.</i>
42	Look zonder look	<i>Alliaria petiolata</i>
43	Maarts viooltje	<i>Viola odorata</i>
44	Mannetjesvaren	<i>Dryopteris felix-mas</i>
45	Moeraspirea	<i>Filipendula ulmaria</i>
46	Muskuskruid	<i>Adoxa moschatellina</i>
47	Paardenbloem	<i>Taraxacum officinale s.l.</i>
48	Perzikkruid	<i>Persicaria maculosa</i>
49	Pitrus	<i>juncus effusus</i>
50	Ridderzuring	<i>Rumex obtusifolius</i>
51	Rietgras	<i>Phalaris arundinacea</i>
52	Robertskruid	<i>Geranium robertianum</i>
53	Rode klaver	<i>Trifolium pratense</i>
54	Scherpe boterbloem	<i>Ranunculus acris</i>
55	Slipbladige ooievaarsbek	<i>Geranium dissectum</i>
56	Smalle weegbree	<i>Plantago lanceolata</i>
57	Sneeuwkllokje spec.	<i>Galanthus spec.</i>
58	Speerdistel	<i>Cirsium vulgare</i>
59	Tijmeprijs	<i>Veronica serpyllifolia</i>
60	Veldlathyrus	<i>Lathyrus pratensis</i>
61	Veldereprijs	<i>Veronica arvensis</i>
62	Viltige basterdwederik	<i>Epilobium parviflorum</i>
63	Vogelmuur	<i>Stellaria media</i>
64	Wikke spec.	<i>Vicia spec.</i>
65	Witte dovenetel	<i>Lamium album</i>

Steenrode heidelibel (v)

vlinders en libellen

Vlinders	2024	Libellen	2024
Atalanta	X	Azuurwaterjuffer	X
Bont zandoogje	X	Blauwe breedscheenjuffer	X
Boomblauwtje	X	Blauwe glazenmaker	X
Citroenvlinder	X	Bloedrode heidelibel	X
Dagpauwoog	X	Bruine glazenmaker	X
Distelvlinder	X	Bruinrode heidelibel	X
Gehakkelde aurelia	X	Gewone oeverlibel	X
Groot koolwitje	X	Gewone pantserjuffer	X
Hooibeestje	X	Glassnijder	X
Icarusblauwtje	X	Grote Keizerlibel	X
Klein geaderd witje	X	Grote Roodoogjuffer	X
Klein koolwitje	X	Houtpantserjuffer	X
Kleine vos	X	Kleine roodoogjuffer	X
Landkaartje	X	Lantaartje	X
Oranjetipje	X	Paardenbijter	X
Oranje zandoogje	X	Platbuik	X
		Steenrode heidelibel	X
		Variabele waterjuffer	X
		Viervlek	X
		Vroege glazenmaker	X
		Watersnuffel	X
Totaal soorten	16	Totaal soorten	21

Gevlekte dovenetel

vogels

2023 / 2024	Broedvogel Bruchems Bos	Broedvogel directe omgeving	Wintergast of Foeragerend
Aalscholver			X
Boerenwaluw		X	
Bosrietzanger	X	X	
Blauwe reiger			X
Buizerd		X	X
Brandgans			X
Ekster	X	X	X
Fazant	X	X	X
Fitis	X		
Gaai	X		X
Gierzwaluw			X
Grasmus	X	X	
Grauwe gans		X	X
Groene Specht	X		X
Groenling	X	X	X
Grote bonte Specht	X	X	X
Grote Zilverreiger			X
Heggenmus	X	X	X
Holenduif	X	X	X
Houtduif	X	X	X
Huisbus		X	X
Kauw	X	X	X
Kievit		X	X
Kleine karekiet	X	X	
Knobbelzwaan		X	X
Kolgans			X
Kokmeeuw			X
Koolmees	X	X	X
Koperwiek			X
Krakeend		X	X
Kramsvogel			X
Kuifeend		X	X

Meerkoet	X	X	X
Merel	X	X	X
Nijlgans		X	X
Ooievaar		X	X
Patrijs		X	X
Pimpelmees	X	X	X
Putter	X	X	X
Ransuil		?	?
Roek			X
Scholeborst	X	X	X
Scholekster		X	
Smient			X
Sperwer	X		X
Spreeuw	X		X
Startaar	X		X
Steenuil		X	X
Stormmeeuw			X
Tijftjaf	X	X	
Torenvalk		X	X
Tuinfluitier	X	X	
Tureluur		X	
Vink	X		X
Waterhoen	X	X	X
Wilde eend	X	X	X
Winterkoning	X	X	X
Witte Kwikstaart		X	
Wulp		X	X
Zanglijster	X	X	
Zilvermeeuw			X
Zwarte kraai	X	X	X
Zwartkop	X	X	
Totaal broedende soorten	32	42 a 43	50 a 51

Kuifeend

Het leven van de libel

Slechts één soort (houtpantserjuffer) zet de eitjes in tandem af in de schors van els of wilg

Libellen behoren tot een primitieve groep insecten, die een onvolledige gedaanteverwisseling hebben: eitje, pro larve, larve en imago. Na de paring (zogenaamde paringswiel) worden de eitjes op verschillende manieren afgezet: het vrouwtje laat zonder mannetje in de buurt de eitjes in het water vallen of zet de eitjes af in de waterbodem of in water- of oeverplanten. Soms patrouilleert het mannetje in de buurt van het vrouwtje om te voorkomen dat het vrouwtje nog een keer paart voordat de eitjes zijn afgezet.

Eiafzetting houtpantserjuffer

Slechts één soort (houtpantserjuffer) zet de eitjes in tandem af in de schors van els of wilg. Als het eitje uitkomt, verschijnt eerst de pro-larve, een wormachtig diertje dat nog is omgeven door de ei-huid. Met spartelende bewegingen

Paringswiel Bloedrode heidelibel

ve, een wormachtig diertje dat nog is omgeven door de ei-huid. Met spartelende bewegingen

Larvehuidje waar de libel is uitgeslopen

Uitsluitende Blauwe glazenmaker

verplaatst hij zich naar de plek waar de larve opgroeit in het water. Daar jagen ze op diertjes die kleiner zijn dan zij. Kannibalisme komt vaak voor. Zelf zijn de larven voer voor vissen, amfibieën, waterkevers en watervogels.

De meeste larven leven een tot twee jaar in het water. Enkele soorten wel drie tot vijf jaar. Na negen tot zeventien larvale stadia (vervingen) is de larve volgroeid en klimt via een plantenstengel uit het water voor de laatste vervelling. Eenmaal uit het water barst de huid open van kop tot borststuk, waarna de libel er langzaam uitkomt. Dit noemen we: uitsluipen. Na verloop van tijd pompt hij zich op met lichaamsvloeistof en als de vleugels voldoende zijn uitgehard, is de libel klaar voor zijn eerste vlucht. Het uitsluipproces duurt vaak langer dan een uur.

Libellen zijn onderverdeeld in twee onderorden: de juffers en de echte libellen. De juffers zijn kleiner dan de libellen en de vleugels zijn gelijk van

vorm. De echte libellen hebben voorvleugels die iets kleiner zijn dan de achtervleugels. In Nederland komen 71 soorten voor. Een aantal slechts op enkele plaatsen omdat zij speciale eisen stellen aan hun biotoop. Ze vliegen van april tot en met oktober en alleen als het mooi weer is. In vrijwel alle wateren komen juffers en libellen voor, behalve in brak, te snel stromend of te veruuld water.

Libellen en juffers behoren tot de meest aantrekkelijke insecten in Nederland. Ze hebben een kop die kan draaien met grote facetogen en stevige kaken, waarmee ze de prooi (andere insecten of zelfs soortgenoten) kunnen verscheuren. Verder hebben ze een borststuk met zes poten en vier doorzichtige vleugels. Op elke vleugel zit een, meestal gekleurd, vlekje het zogenaamde pterostigma.

Viervlek met duidelijk herkenbare pterostigma

Het lange achterlijf bestaat uit tien segmenten. De meeste libellen zijn met enige oefening en

In Nederland komen 71 soorten voor.

met behulp van een veldgids gemakkelijk te benoemen. Deze insecten zijn niet alleen mooi en boeiend om naar te kijken, ze geven bovendien veel informatie over de kwaliteit van waterrijke biotopen. Om de juiste beheermaatregelen in een gebied te kunnen vaststellen is het dus zinvol om het voorkomen en de verspreiding van libellen en juffers in kaart te brengen. Libellen en juffers reageren snel op veranderingen in hun leefomge-

ving en het is dus zaak om eventuele wijzigingen in soorten en aantallen jaarlijks te blijven volgen. Al tientallen jaren worden in Nederland waarnemingen van libellen op een gestandaardiseerde manier verzameld. Deze verspreidingsgegevens worden gebruikt voor: het bijhouden van veranderingen, de beïnvloeding van beleidsbeslissingen, beheeradviezen, regionale projecten.

Rien Melis

Lantaarntje met duidelijk herkenbare staartsegmenten

eiafzetting keizerlibel

jaargang 8, nummer 2, september 2024

colofon

Natuurlijk Bommelerwaard is een uitgave van de Natuurwacht Bommelerwaard en verschijnt tweemaal per jaar. Prijs: leden, gratis, losse nummers, € 3,50

Redactie:
Ton van Balken
Rien Melis
Harry Kolman
redactie@natuurwachtbommelerwaard.nl

Vormgeving en opmaak:
Harry Kolman

vereniging

Natuurwacht Bommelerwaard
Postbus 157
5300 AD Zaltbommel
email: info@natuurwachtbommelerwaard.nl
website: www.natuurwachtbommelerwaard.nl

bestuur

voorzitter	Harry Kolman, Zaltbommel
secretaris	Cassandra van Altena, Zaltbommel
penn.meester	Marijn Rang, Kerkwijk
leden	Dirk Muller Ton van Balken Erwin vd. Speld Arnout de Mooij

contactpersonen werkgroepen

WG Kleine marters, Arnout de Mooij
arnoutdemooij@gmail.com

WG Landschapsbeheer, Ton van Balken
acvanbalken@upcmail.nl

WG Akkervogels, Hanneke Verheul
akkervogels@natuurwachtbommelerwaard.nl

WG Steenuilen, Harry Kolman
h.kolman@natuurwachtbommelerwaard.nl

WG Torenvalken, Ton van Balken
acvanbalken@upcmail.nl

WG Vlinders, Lot Tönis
vlinderwerkgroep@natuurwachtbommelerwaard.nl

WG Vogels, Dirk Muller
arnoutdemooij@gmail.com

WG Poelen, Gerard Terpstra
poelen@natuurwachtbommelerwaard.nl

WG Natuurwandelingen, Dirk Muller
nwb.d.muller@gmail.com

WG Planten, Dirk Muller
nwb.d.muller@gmail.com

Verenigingsnieuws en activiteiten

Terugblik Algemene ledenvergadering 19 maart 2024

- Dinsdag 19 maart vond de goedbezochte Algemene Ledenvergadering plaats in de Gasthuiskapel in Zaltbommel. Het jaarverslag van 2023 werd doorgenomen. Enkele punten uitgelicht: er is een veiligheidsplan voor de werkgroepen opgesteld, er zijn drie zienswijzen ingediend, diverse publieksactiviteiten georganiseerd en er is input gegeven voor het biodiversiteitsplan van de gemeente Zaltbommel. Een hoogtepunt voor de vereniging in 2023 was dat het ledenaantal de 500 is gepasseerd! Het 500e lid werd eerder in het zonnetje gezet met een oorkonde en een excursie. De inkomsten in 2023 waren iets hoger dan de uitgaven. Het vermogen is daardoor nog steeds aan de ruime kant, ondanks de projecten die zijn uitgevoerd naar aanleiding van een oproep hiertoe. Ideeën zijn nog steeds welkom (zie verderop)!
- Penningmeester Lot Tönis nam na 9 jaar penningmeesterschap afscheid van het bestuur. Lot werd door Harry in het zonnetje gezet en bedankt voor al haar inspanningen. Zij ontving een prachtige realistische pasteltekening van een Gehakkelde aurelia, gemaakt door een kunstenaar uit Culemborg. Met een warm applaus werd van Lot afscheid genomen. Lot blijft overigens actief voor de Natuurwacht, onder andere als coördinator voor de vlinderwerkgroep. Marijn Rang is toegetreden tot het bestuur en volgt Lot op als penningmeester.
- De plannen voor 2024 werden toegelicht. Aan bod kwamen onder andere de uitbreiding van patrijzengelgebieden, continuering van inspanningen om een perceel in Velddriel natuurvriendelijk te gaan beheren en onze betrokkenheid bij biodiversiteitsontwikkelingen rond de nieuwe watertoren in Zaltbommel. De startavond voor de werkgroepen van 2023 was een succes en wordt in 2024 herhaald.
- Alle jaarverslagen en beleidsplannen zijn terug te vinden op onze website. De vergadering werd traditioneel afgesloten met een lezing. Bert Vos vertelde een prachtig verhaal over gierzwaluwen, in het bijzonder die van Kasteel Waardenburg.
- De volgende Algemene Ledenvergadering zal plaatsvinden in maart 2025, leden zijn van harte welkom en ontvangen de uitnodiging hiervoor omstreeks februari 2025.

Jubileumjaar 2025:

- 50 jaar Natuurwacht Bommelerwaard
- In 2025 vieren wij dat de Natuurwacht Bommelerwaard 50 jaar bestaat! Een prachtige mijlpaal voor onze vereniging, die wij graag samen met onze leden en bewoners van de Bommelerwaard vieren. Op dit moment werken we aan het activiteitenprogramma. Daarover later meer.

Werkgroep Vogels

- Geïnspireerd door de Vogelatlas Bommelerwaard blaast de Natuurwacht de Werkgroep Vogels nieuw leven in. De werkgroep is voor iedereen die enthousiast is over vogels in de Bommelerwaard. Via inventarisaties wil de Werkgroep Vogels een zo goed

mogelijk beeld opbouwen van de vogels die hier leven, waar mogelijk via de meetnetten van Sovon. Voor werkgroepleden worden daarnaast activiteiten georganiseerd als bijeenkomsten en besloten excursies. Uiteraard worden er ook publieksactiviteiten als excursies, lezingen en de Big Day georganiseerd, waaraan werkgroepleden kunnen bijdragen. Interesse? Neem contact op met coördinator Arnout de Mooij via vogels@natuurwachtbommelerwaard.nl. Meer informatie over de werkgroep is te vinden op onze website.

Ruimtelijk ordening en natuurprojecten Bommelerwaard

In de Bommelerwaard lopen veel projecten die zich op natuur richten of daar invloed op hebben. Projecten onder de aandacht van de Natuurwacht zijn (geweest):

Begin maart is de amfibieëntunnel aangelegd in de Waalbandijk bij Gameren.

Leden van de Natuurwacht hebben advies gegeven over de situatie ter plaatse. Met subsidie vanuit de Regio Deal Versterken landschap en Biodiversiteit vanuit het rijk kon de faunapassage nu worden aangelegd.

Achter de geluidswal bij de entree van Zaltbommel is op voorpraak van de Natuurwacht en Capreton een vlinderidylle aangelegd.

De Natuurwacht heeft de gemeenten Zaltbommel en Maasdriel in een brief gevraagd om organisaties die een evenement organiseren expliciet te wijzen op de verplichte natuurtoets. Dit kan door in het aanvraagformulier voor een evenementenvergunning naar deze toets te verwijzen.

Vrijwilligers van de Natuurwacht inventariseren het Bruchems bos op vogels, planten, vlinders en libellen. Daarbij is een mooie populatie Oranje zandoogjes ontdekt. De Natuurwacht heeft aan de gemeente advies gegeven welk maaibeheer van de bermen deze populatie helpt in stand te houden.

In het bosje aan de westkant van de Kloosterwiel staan veel essen die door zwammen zijn aangetast en een veiligheidsrisico vormen. Komend najaar worden de aangetaste bomen verwijderd. Hiervoor wordt gecompenseerd met de aanplant van nieuwe bomen.

In een eerder magazine stond een oproep om suggesties voor 'groene ideeën' aan te dragen. Nieuwe ideeën vanuit onze leden blijven zeer welkom! Deze kunnen gestuurd worden naar groenidee@natuurwachtbommelerwaard.nl, t.a.v. Harry Kolman.

De nieuwe penningmeester stelt zich voor

Toen ik begin dit jaar de advertentie van de Natuurwacht in de Bommelerwaard zag, dacht ik (man, 69 jaar, gelukkig getrouwd, 4 kinderen en 1 kleinkind) meteen: die nieuwe penningmeester die zij zoeken, dat ben ik. Ik woon sinds november 2021 in de Bommelerwaard op de hofstede 't Hemelrijk in Kerkwijk en had mij voorgenomen om zodra de verbouwing hiervan achter de rug was op zoek te gaan naar interessant vrijwilligerswerk. Ik ben ondernemer in ruste en heb mij in mijn arbeidzame leven bezighouden met het runnen van een adviesbureau op het gebied van milieu, ruimte en water. Na verkoop van mijn bedrijf in 2019 heb ik de tijd om mij aan mijn hobby's en interesses te wijden. In Zeist, waar ik tien jaar heb gewoond, was ik penningmeester van de lokale omroep en het leek mij leuk om een dergelijke rol in een Bommelse club te vervullen. Met de Natuurwacht Bommelerwaard heb ik een springlevende vereniging gevonden met een groeiend ledental en een actief bestuur dat zich inzet in voor het behoud en de ontwikkeling van de natuur in mijn eigen woonomgeving. Zowel dit doel, als de mensen die dit doel nastreven spreken mij sterk aan en ik hoop dat ik in mijn rol als penningmeester een steentje kan bijdragen aan een natuurlijker Bommelerwaard.

Marijn Rang

Activiteitenagenda september 2024 – maart 2025

Datum	Soort activiteit	Thema	Informatie
Za 7-9	Werkgroep Landschapsbeheer	Werkochtend Heemtuin en Kruidentuin	Aanvang: 10:00 - 13:00 u Locatie: Oliemolen Zaltbommel Contactpersoon: Ton van Balken
Wo 18-9	Werkgroep Landschapsbeheer	Werkochtend Heemtuin en Kruidentuin	Aanvang: 10:00 - 13:00 u Locatie: Oliemolen Zaltbommel Contactpersoon: Ton van Balken
Zo 29-9	Publieksactiviteit door de Werkgroep Kleine Marterachtigen	Martermaan! Wildcamera-onderzoek We gaan zoogdieren opsporen met cameravallen. De dieren worden daarmee niet gevangen, maar wel op de foto gezet of gefilmd bij hun meestal nachtelijke activiteiten. In het bijzonder zoeken we naar marterachtigen, zoals de illustere hermelijn. Vandaag gaan we de wildcamera's plaatsen in het gebied. Op zondag 3 november halen we ze weer op en bekijken we gezamenlijk de beelden. <i>(Gekoppeld aan de Martermaan-activiteit van 3 november)</i>	Start: 10.00 Deelname is gratis. Aanmelding is vereist. Er geldt een maximum van 10 deelnemers. Contactpersoon: Arnout de Mooij De locatie in de Bommelerwaard wordt bij aanmelding bekendgemaakt.
Di 1-10	Startavond voor werkgroepen Landschapsbeheer, Steenuilen, Torenvalk	Startavond voor werkgroepen Deze avond vormt de gezamenlijke aftrap voor het nieuwe veldwerkseizoen! Het beheer in de Kloosterwiel begint weer voor de Werkgroep Landschapsbeheer en leden van Werkgroepen Steenuilen en Torenvalken beginnen ook weer met het ophangen en inspecteren van nestkasten. Tijdens deze avond worden ook weer diverse veiligheidsaspecten belicht. Leden van andere werkgroepen zijn ook van harte welkom de avond bij te wonen.	Aanvang: 20.00 tot 21.30 Locatie: Gasthuiskapel, Gasthuisstraat 34, Zaltbommel. Deelname is gratis. Contactpersoon: Erwin van der Speld
Za 5-10	Werkgroep Landschapsbeheer	Werkochtend Heemtuin en Kruidentuin	Aanvang: 10:00 - 13:00 u Locatie: Oliemolen Zaltbommel Contactpersoon: Ton van Balken
Wo 16-10	Werkgroep Landschapsbeheer	Werkochtend Heemtuin en Kruidentuin	Aanvang: 10:00 - 13:00 u Locatie: Oliemolen Zaltbommel Contactpersoon: Ton van Balken
Za 19-10	Openbare excursie	Vogels in het najaar In oktober is de vogeltrek volop aan de gang. Wintergasten als koperwieken stromen weer het land in. Maar ook onze 'eigen' koolmezen en vinken worden deels verruild door exemplaren uit het noorden. Tijdens deze vogelexcursie is er speciale aandacht voor het thema vogeltrek en laten we ons verrassen door wat we tegenkomen. Heb je een verrekijker, neem die vooral mee! De onverharde paden kunnen drassig zijn, trek geschikte kleding aan.	Start: 10.00, parkeerplaats bij het nieuwe Fort Sint Andries Duur: 2 uur Deelname is gratis. Contactpersoon: Arnout de Mooij en Cassandra van Altena
Do 17-10	Lezing	Lezing Flora en fauna van het Bruchems Bos In 2024 hebben vrijwilligers van Natuurwacht het bos van Bruchem geïnventariseerd op de aanwezigheid van broedvogels, vlinders, libellen en de flora.	Kerkelijk centrum Eben Haezer te Bruchem. De Kosterijstraat 2 Aanvang: 19.30 uur Duur: 2 uur Entree: gratis Contactpersoon: Ton van Balken

Za 2-11	Werkgroep Landschapsbeheer	Werkochtend 'Velddriel' Dit jaar gaan we met elkaar 1400 struiken planten op een perceel in Velddriel. Uitnodiging aan vrijwilligers volgt per email	Aanvang: 9:30 tot 12:30 Startpunt: Hoevenseweg, Velddriel Contactpersoon: Ton van Balken
Zo 3-11	Publieksactiviteit door de Werkgroep Kleine Marterachtigen	Martermaand! Resultaten Deze activiteit is gekoppeld aan de martermaand-activiteit van 29 september. We gaan vandaag de wild-camera's ophalen en gezamenlijk bekijken welke dieren we op beeld hebben gevangen.	Start: 10.00 Aanmelden is vereist. Gekoppeld aan de Martermaand-activiteit van 29 september, zie de informatie daar. Contactpersoon: Arnout de Mooij
Za 23-11	Werkgroep Landschapsbeheer	Werkochtend Kloosterwiel	Aanvang: 9:30 tot 12:30 uur Startpunt: wordt via email bekend gemaakt. Contactpersoon: Ton van Balken
Za 14-12	Werkgroep Landschapsbeheer	Werkochtend Kloosterwiel	Aanvang: 9:30 tot 12:30 uur Startpunt: wordt via email bekend gemaakt. Contactpersoon: Ton van Balken
Za 28-12	Publieksactiviteit door de Werkgroep Planten	Midwinter plantenjacht Tijdens deze wandeling proberen we zoveel mogelijk bloeiende planten te vinden. Iedereen met enige of geen kennis van planten kan aansluiten. Het is een leuke, laagdrempelige manier om kennis te maken met het inventariseren van planten.	Start: 15.00 (locatie volgt) Contactpersoon: Dirk Muller
Za 4-1	Werkgroep Landschapsbeheer	Werkochtend Kloosterwiel	Aanvang: 9:30 tot 12:30 uur Startpunt: wordt via email bekend gemaakt. Contactpersoon: Ton van Balken
Za 11-1	Openbare excursie	Opwarmertje voor tuinvogeltelling in Heemtuin en Stadspark Zaltbommel Deze excursie is een opwarmertje voor het weekend van de Nationale Tuinvogeltelling (Vogelbescherming). Om in de stemming te komen gaan we vogels kijken in onze 'eigen tuin', de Heemtuin in Zaltbommel, en het park.	Start: 10.00, Heemtuin 'De Mispelhof' aan de Oliemolen in Zaltbommel Duur: 1,5 uur Deelname: gratis Contactpersoon: Cassandra van Altena
Za 25-1	Werkgroep Landschapsbeheer	Werkochtend Kloosterwiel	Aanvang: 9:30 tot 12:30 uur Startpunt: wordt via email bekend gemaakt. Contactpersoon: Ton van Balken
Di 18-2	Lezing	Lezing de flora en fauna van de Alemse uiterwaarden. Vrijeilligers van de Natuurwacht hebben vanaf 2022 de uiterwaarden van Alem geïnventariseerd op de aanwezigheid van broedvogels, vlinders en libellen. Deze avond laten ze de rijkdom aan flora en fauna zien.	Aanvang: 19.30 uur Gasthuiskapel, Gasthuisstraat 34 Zaltbommel Duur: 2 uur Entree: Gratis Contactpersoon: Ton van Balken
Za 8-2	Openbare excursie	Winterse vogelwandeling op het eiland van Nederhemert-Zuid In het kleinschalige landschap van het 'eiland' van Nederhemert-Zuid, met een afwisseling van bos, veld, akker en bebouwing, vinden verschillende soorten vogels hun plek. We gaan op zoek naar wintergasten en naar jaarrond aanwezige vogels die nu goed te zien zijn. Sommige stukken zijn onverhard, dus zorg voor stevige schoenen.	Start: 10.00, parkeerplaats bij de speeltuin, Kasteellaan 11, Nederhemert-Zuid Duur: 1,5-2 uur Deelname is gratis Contactpersoon: Arnout de Mooij

Za 15-2	Werkgroep Landschapsbeheer	Werkochtend Kloosterwiel	Aanvang: 9:30 tot 12:30 uur Startpunt: wordt via email bekend gemaakt. Contactpersoon: Ton van Balken
Za 8-3	Werkgroep Landschapsbeheer	Werkochtend Kloosterwiel	Aanvang: 9:30 tot 12:30 uur Startpunt: wordt via email bekend gemaakt. Contactpersoon: Ton van Balken
Za 15-3	Openbare excursie	IJsvogels en voorjaarsvogels in de Gamerensche waard Het voorjaar ontwaakt, het vogelorkest is al aardig aan het opbouwen. Veel vogels hebben de lente in hun bol, waaronder de ijsvogel die in deze tijd flink actief is. Tijdens deze excursie hopen we de ijsvogel voorbij te zien flitsen, maar er zullen genoeg andere vogels te zien én te horen zijn.	Start: 8.00, bij het bruggetje in de Gamerensche waard Duur: 1,5-2 uur Deelname is gratis. Contactpersoon: Cassandra van Altena
Za 5-4	Werkgroep Landschapsbeheer	Werkochtend Heemtuin en Kruidentuin	Aanvang: 10:00 - 13:00 u Locatie: Oliemolen Zaltbommel Contactpersoon: Ton van Balken

Raadpleeg voor de laatste informatie over de excursies het bericht op de website van de Natuurwacht Bommelerwaard.

Contactgegevens voor de activiteiten:

Arnout de Mooij	arnoutdemooij@gmail.com / 06-52064637
Cassandra van Altena	c.v.altena@natuurwachtbommelerwaard.nl / 06-10737278
Dirk Muller	nwb.d.muller@gmail.com / 0418-518366
Erwin van der Speld	arrow.c_e@upcmail.nl / 06-44028227
Ton van Balken	acvanbalken@upcmail.nl / 06-15336335

Laatste loodjes voor Vogelatlas Bommelerwaard

Broedvogeltellingen afgerond

Alle broedvogels van de Bommelerwaard zijn geteld! De afgelopen drie jaar hebben we met een groep van ongeveer 20 vogeltellers 188 kilometerhokken onderzocht, de laatste serie in de lente van 2024. Een prestatie waar we erg trots op zijn! Op basis van deze gegevens, aangevuld met resultaten van andere vogeltellingen, kunnen we een beschrijving maken van 115 soorten broedvogels die in de Bommelerwaard voorkomen.

Gierzwaluwtelling

Net als andere jaren hebben we in het broedseizoen van 2024 weer extra inventarisaties uitgevoerd voor soorten die speciale aandacht vragen, zoals de gierzwaluw. In tegenstelling tot huis-, boeren- en oeverwaluwen (waar ze overigens geen familie van zijn) zijn nesten van gierzwaluwen niet zichtbaar en dus moeilijk te tellen. Ze broeden goed verstopt in gebouwen onder dakpannen en

in kieren tussen muren, waar ze razendsnel in- en uitvliegen. Gierzwaluwen die in groepjes gierend op huishoogte vliegen worden vaak als indicatie gebruikt voor het aantal broedparen. Om een schatting te maken van het aantal territoria in de Bommelerwaard hebben we in alle kernen tussen 10 juni en

Gierzwaluw

Nesten van gierzwaluwen zijn niet zichtbaar en dus moeilijk te tellen

Ondanks dat het grote vogels zijn, kunnen ze bijzonder opvallend broeden

15 juli gezocht naar deze laagvliegers. De inventarisatie vond 's avonds plaats omdat gierzwaluwen dan het meest actief zijn. Voor de gehele Bommelerwaard komen we met deze inventarisatie uit op ongeveer 650 broedparen. Een groot deel daarvan broedt in Zaltbommel, ongeveer 150 paar. In de binnenstad zijn veel geschikte broedplekken in oude gebouwen. Maar ook in de nieuwere wijken broeden gierzwaluwen, al dan niet in nestkasten. Bij de Gisbert Schairtweg bijvoorbeeld zijn tenminste 15 bezette nestkasten in het nieuwbouwcomplex 'Bij Gisbert'.

In vrijwel alle dorpen broeden gierzwaluwen, waarbij het aantal geschatte territoria varieert tussen 7 (Kerkwijk) en 76 (Rossum). Kleinere kernen als Nederhemert-Zuid en Delwijnen lijken gierzwaluwoos te zijn. Van de grotere kernen valt op dat in Alem geen aanwijzingen voor broedende gierzwaluwen zijn gevonden. In Heerewaarden (bijna 40 paar) worden nestkasten in nieuwbouwwoningen goed gebruikt. Over het algemeen lijken woningen ouder dan 30 jaar geschikt te zijn voor gierzwaluwen.

Dronetellingen

Kolonievogels worden jaarlijks gevolgd en tijdens de atlasperiode werden deze inspanningen opgeschroefd. Meer kolonies werden opgezocht en met nieuwe methodes werden onoverzichtelijke kolonies geteld. Reigers en lepelaars broeden jaarlijks op dezelfde plekken en van sommige ko-

Lepelaar

lonies weten we dat ze daar al tientallen jaren zitten. Ondanks dat het grote vogels zijn, kunnen ze bijzonder opvallend broeden. Een kolonie kan goed onopgemerkt blijven en de omvang van de kolonie kan soms erg lastig te bepalen zijn. Voor grote, gemengde kolonies kan een drone uitkomst bieden om de kolonie toch goed te tellen. Al geruime tijd was duidelijk dat in de Kil van Hurwenen een gemengde kolonie aanwezig was van blauwe reigers, grote zilverreigers en lepelaars. Omdat deze op een onbereikbare plek zaten werd vorig jaar in samenwerking met de Capreton een actie opgezet om met een drone de kolonie te tellen. De piloten van de Capreton beschikken over de benodigde papieren en er is toestemming ge-

Kolganzen

geven door de beheerder. Dit jaar is deze telling herhaald. De kolonie omvatte 42 blauwe reiger (57 in 2023), 53 lepelaar (56 in 2023) en 19 grote zilverreigernesten (15 in 2023). Omdat niet op dezelfde momenten als in 2023 geteld kon worden zit er een waarnemerseffect in de aantallen. Maar het gaat dus over ruim 100 nesten in deze kolonie. Met name de vondst van de grote zilverreigers is bijzonder. Slechts 530-580 broedparen (2023) broeden in Nederland, waarvan ongeveer de helft in de Oostvaardersplassen. 'Onze kolonie' is de enige in de provincie Gelderland.

Nadat het atlasteam een eigen drone in bezit kreeg werden, na goedkeuring van terreinbeheerders, ook andere gebieden gecontroleerd. Zo werd na een afwezigheid van 10 jaar de purperreiger weer vastgesteld als broedvogel in de Bommelerwaard. De soort broedde waarschijnlijk al een paar jaar op die locatie maar pas met een drone kon dit worden bevestigd. In totaal werden 4 nesten met 8 jongen gevonden.

De laatste wintertellingen

De komende winter vinden de wintertellingen plaats voor de laatste kilometerhokken, de afsluiting van het grote telproject voor de vogelatlas. Voor een paar soorten vragen we nog bijzondere aandacht. Waar verzamelen de ransuilen van de Bommelerwaard zich in de winter? Waar verstopt de houtsnip zich in de bosjes? Boven welke sloten schiet de grote gele kwikstaart voorbij? En welke vogels weten de akkers te vinden? Wie weet duikt hier wel een velduil op (of neer).

De vorige winter was er een invasie van (grote) barmsijzen, een soort die niet vaak wordt gezien in de Bommelerwaard. Wat zal de komende winter brengen? We horen het graag, zodat alle wintergasten hun plek vinden in de vogelatlas van de Bommelerwaard.

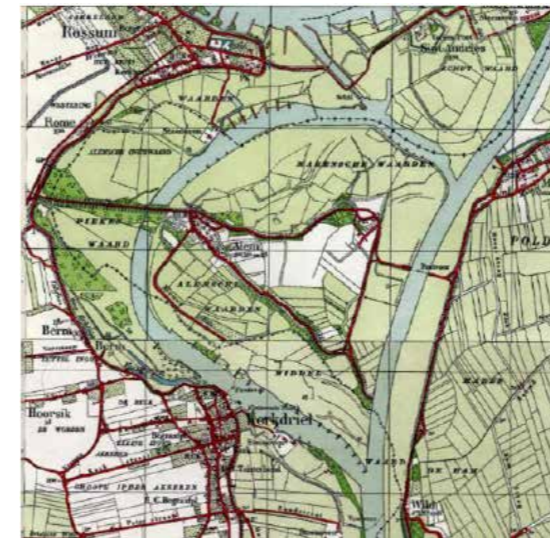
Ondertussen zitten we niet stil: we werken hard aan de teksten en vormgeving van het boek. Het boek bevat voor elke waargenomen soort een omschrijving en verspreidingskaarten. We denken rond de 150 soorten uit te komen. De uitgave staat gepland in het najaar van 2025.

Cassandra van Altena, Arnout de Mooij

Flora en fauna van de Alemsche Overwaard

Tussen Rossum en Alem ligt de Alemsche Overwaard. Het is een van de vijf uiterwaarden rond het dorp Alem. Er is een plan opgesteld voor gebiedsontwikkeling voor al deze uiterwaarden. Zo zijn er plannen om in de Marensche uiterwaard een ontzanding uit te voeren. In de Alemsche Overwaard is het plan om een oude geul van de Maas duidelijker terug te brengen en meer oobos aan te leggen. Het is belangrijk om te weten wat de rijkdom aan flora en fauna is, zodat de planontwikkeling daarop afgestemd kan worden. Vrijwilligers van de Natuurwacht inventariseren om die reden de uiterwaarden van Alem.

De inventarisaties van de Piekenwaard en de Marensche waarden werden al eerder in dit magazine gepubliceerd. Het is nu de beurt aan de Alemsche Overwaard. In de winter van 2023 is gestart met het inventariseren van de wintervogels. Van maart 2024 tot en met augustus 2024 werden de broedvogels, vlinders en libellen geïnventariseerd en werden opvallende planten genoteerd.

Aan de overzijde van Alem

Het dorp Alem heeft eeuwenlang bij Brabant gehoord. In 1933 kreeg de Maas, die met een ruime bocht om het dorp Alem slingerde, een kortere weg naar het westen. De bocht werd afgesneden en Alem werd verbonden met Gelderland. De meanderende Maas om Alem heeft diverse beddingen gehad. Aanvankelijk lag de huidige Alemsche Overwaard vast aan de zuidelijke gelegen Piekenwaard. Op enig moment ontstond een geul tussen beide uiterwaarden en kwam de Alemsche Waard aan de overzijde van die geul te liggen. Het kreeg de toepasselijke naam van Overwaard. Door de kracht van de rivier bij hoog water zijn in de loop de eeuwen diverse beddingen in de uiterwaard ontstaan en daardoor heeft deze uiterwaard zeer veel reliëf. Geomorfologie in de Alemsche Overwaard is aanzienlijk meer aanwezig dan in de andere uiterwaarden van Alem. Daarmee onderscheidt de Overwaard zich. Bij hoog water worden die oude beddingen weer zichtbaar in het landschap. Door de dikke en vette kleilaag in deze lagere gedeelten blijft het overstromingswater lang aanwezig en zijn het ideale foerageerplaatsen voor veel steltlopers en andere wintergasten, zoals ganzen.

Geomorfologie in de Alemsche Overwaard is aanzienlijk meer aanwezig dan in de andere uiterwaarden van Alem

In het gebiedsontwikkelingsplan staat een tunnel gepland, zodat vooral zoogdieren en amfibieën van de ene uiterwaard naar de andere kunnen gaan.

Verkeer dwars door de Overwaard

Vanaf het grote verkeersplein bij Alem kun je de Maasdijk volgen naar Rossum en Kerkdriel. Om druk autoverkeer op de smalle dijken te voorkomen werd halverwege de vorige eeuw dwars door de uiterwaard een autoweg richting Heerewaarden en de sluis van Sint-Andries aangelegd. Geen ideale oplossing. De uiterwaard is nu gesplitst in twee delen: de Rossumse zijde en de Alemsche kant. Van een ecologische verbinding is helaas geen sprake. In het gebiedsontwikkelingsplan staat een tunnel gepland, zodat vooral zoogdieren en amfibieën van de ene uiterwaard naar de andere kunnen gaan.

Brandganzen

Brandganzen en kolganzen

In de wintermaanden verblijven duizenden ganzen uit het noordoosten van Europa in de Bommelerwaard. Het merendeel van deze wintergasten verblijft in de uiterwaarden langs de Waal. Wanneer echter de uiterwaarden door het hoge water overstromen, wijken de ganzen uit naar de graslanden in de komgebieden. Dan zijn ook de hooggelegen gronden in de Alemsche Overwaard, rondom de Rossumse steenfabriek, een prima foerageerplek. Tijdens de wintermaanden 2023/2024 verbleven er in de Alemsche Overwaard maximaal 3000 ganzen. Het merendeel daarvan (70%) waren brandganzen, 25% kolganzen en 5% Grauwe ganzen. De Grauwe ganzen zijn standvogels en verblijven het gehele jaar in de Overwaard.

Kolonie Blauwe reigers

Aan de zuidzijde van de Overwaard ligt parallel aan de Jan Klingeweg (de toegangsweg naar Alem) een smal bos. Dit bos bestaat voor een groot gedeelte uit acacia, eik en vreemd genoeg uit Grove dennen. Of deze dennen in de vorige eeuw zijn aangeplant tegelijk met de eiken en acacia's is onduidelijk. Op de zure zandige ondergrond gedijen ze goed. In dit Alemsche bos zit een flinke kolonie Blauwe reigers; de grootste kolonie van de Bommelerwaard met ruim tachtig nesten. Het merendeel nestelt in de Grove dennen, die met hun brede kruinen een stevige basis zijn voor de reigersnesten. In het vroege voorjaar verzamelt zich een groep van ruim honderd Blauwe reigers om zich voor te bereiden op hun broedperiode in het Alemsche bos. Tussen de reigers bevindt zich een enkele Grote zilverreiger. Het is waarschijnlijk een kwestie van tijd dat hier zilverreigers gaan nestelen tussen de Blauwe reigers, net zoals in de uiterwaard van Hurwenen. Handhaven van de Grove dennen en het Alemsch bos is belangrijk voor deze grote kolonie. In het gebiedsontwikkelingsplan is sprake van het verwijderen van de dennen. Dit moet worden voorkomen om de reigerkolonie te behouden.

Roodborsttapuit en braamsluiper

Een groot gedeelte van de Alemsche Overwaard heeft een open karakter met grotendeels hooilanden. Op enkele erfscheidingen ligt een meidoornhaag. In de jaren 1980-1985 is er een gezamenlijk project geweest van de Natuurwacht met VANL de Capreton om de meidoornhagen in de Alemsche uiterwaarden beter te beschermen en waar mogelijk uit te breiden. Toen is ook een beheer afgesproken om de hagen regelmatig te snoeien, zodat de schaduwwerking op de hooilanden beperkt blijft. Mede daardoor is de Alemsche Overwaard nog enkele maasheggen rijk. Juist deze maasheggen zijn belangrijk voor veel zangvogels: onder andere grasmus, braamsluiper, zwartkop, tuinfluiter en heggenmus. De meest bijzondere vogel is wel de roodborsttapuit, die op drie locaties in de uiterwaard voorkomt.

Roodborsttapuit

Bijzonder is ook de nachtegaal, die in een struweel voorkomt aan de oever van de Maas nabij de steenfabriek.

Nauwelijks weidevogels

De Overwaard is niet rijk aan weidevogels. Grutto, wulp en tureluur ontbreken. De uiterwaard is mede door de aanwezigheid van de Steenfabriek en vooral door de doorsnijding van de Van Heemstraweg te gering van oppervlakte om interessant te zijn voor weidevogels. Er broedt een paartje Kievit en scholekster. Gele kwikstaart en veldleeuwerik komen niet meer voor. Tot voor enkele jaren was de patrijs nog aanwezig, maar in 2024 is deze niet meer waargenomen. De fazant laat zijn kenmerkende roep nog wel horen.

Vlinders en libellen

Langs paden en onder rasters staan in de zomer veel soorten bloemen te bloeien. Het is geen zeldzame flora, maar voor vlinders en andere insecten is er voldoende stuifmeel en nectar te vinden. De vlinderpopulatie is niet bijzonder. Het zijn de bekende soorten die je hier kunt verwachten. Een enkel keer wordt de koninginpage waargenomen. Langs het pad bij het haventje vliegen enkele oranjetipjes. Dankzij enkele grote poelen in de Overwaard is er een interessante populatie libellen. De keizerlibel, viervlek, glassnijder en meerdere soorten glazenmakers zijn aanwezig. Opvallend is de rijkdom aan meerdere soorten heidelibellen: Bloedrode heidelibbel, Steenrode heidelibbel en Bruinrode heidelibbel.

Zwanenbloem

Rijke moerasvegetatie

In en rondom de poelen is het genieten van een rijke moerasflora. Mattenbies, oeverzegge, zwanenbloem, Grote boterbloem, pijptorkruid, pijlkruid, moerasvergeet-mij-nietje, moerasanddoorn, water-ereprijs en moeraskruiskruid komen allemaal voor. In het water drijft watergentiaan en Gele plomp. Tussen het riet vliegen diverse soorten waterjuffers: watersnuffel, Variabele waterjuffer, azuurwaterjuffer, lantaarntje, houtpantserjuffer en vuurjuffer. Op de bladeren van Gele plomp zitten vele Kleine en Grote roodoogjuffers.

Plan gebiedsontwikkeling Alemsche Overwaard

In het ontwikkelingsplan van Alem staan goede suggesties voor de Alemsche Overwaard. De constatering dat de ecologische waarde van deze uiterwaard gering is, wordt door onze Natuurwacht niet onderschreven. De Blauwe reigerkolonie is met ruim tachtig nesten een van de grootste van ons land. Voor de vele duizenden brandganzen en kolganzen die hier jaarlijks foerageren, is de uiterwaard van groot belang. Nachtegaal en roodborsttapuit broeden er. Totaal gaat het om 54 tot 56 broedvogels. In de winterperiode verblijven zo'n zestig soorten in de Alemsche Overwaard. Dat alles zijn geen onbelangrijke zaken. Het plan voorziet in het terugbrengen van de oude maasgeul en het versterken van het reliëf in de Overwaard. Dat zijn prima suggesties. Ook het versterken van het reliëf aan de noordzijde van de Van Heemstraweg in de Rossumse uiterwaard is een goed plan. Of in deze uiterwaard meer ooibosontwikkeling moet komen valt te betwijfelen. Juist de openheid karakteriseert deze uiterwaard. Een hardhout-ooibos rondom de steenfabriek is wellicht ook geen goede suggestie. Immers, juist op die hooggelegen uiterwaard verblijven de winterganzen, als elders de uiterwaarden overstroomd zijn. Daarbij is juist een steenfabriek karakteristiek voor het rivierenlandschap en is het maar de vraag of je die landschappelijk moet verstoppen achter boomte.

Ton van Balken

Tot voor enkele jaren was de patrijs nog aanwezig, maar in 2024 is deze niet meer waargenomen

vogels

2023 / 2024	Broedvogel Alemsch Bos	Broedvogel uiterwaard	Wintergast of Foeragerend
Aalscholver			X
Bergeend			X
Blauwborst		O	
Boerenzwaluw		X	
Bosrietzanger		X	
Blauwe reiger	X		X
Braamsluiper		X	
Buizerd	X		X
Brandgans			X
Ekster	X	X	X
Canadese gans			X
Fazant	X	X	X
Fitis	X		
Fuut		X	
Gaai	X		X
Gele kwikstaart		O	
Gierzwaluw			X
Graspieper		X	
Grasmus		X	
Grauwe gans		X	X
Grauwe vliegenvanger	X		
Groene Specht	X		X
Groenling	X	X	X
Grote bonte Specht	X		X
Grote Zilverreiger			X
Grutto		0	
Heggenmus	X	X	X
Holenduif	X		X
Houtduif	X	X	X
Huisemus		X	X
Kauw	X		X
Kievit		X	X
Kleine karekiet		X	
Kleine zilverreiger			X
Kneu		X	
Knobbelzwaan		X	X
Koekoek		X	
Kolgans			X
Kokmeeuw			X
Koolmees	X	X	X
Koperwiek			X
Krakeend			X
Kramsvogel			X
Kuifeend			X
Lepelaar			X
Meerkoet	X	X	X
Merel	X	X	X
Nachtegaal	X		
Nijlgans		X	X
Oeverloper			X
Ooievaar			X
Patrijs		?	?
Pimpelmees	X	X	X
Putter	X	X	X
Ransuil		?	?
Rietgors		X	
Rietzanger		O	
Roek			X
Roodborst	X	X	X
Roodborsttapuit		X	

Scholekster		X	
Slobeend			X
Smient			X
Sperwer	?		X
Spreeuw	X		X
Staartmees	X		X
Steenuil		X	X
Stormmeeuw			X
Tijftjaf	X	X	
Torenvalk		X	X
Tuinfluitier	X	X	
Tureluur		O	
Veldleeuwerik		O	
Vink	X		X
Waterhoen	X	X	X
Watersnip			X
Wilde eend	X	X	X
Winterkoning	X	X	X
Wintertaling			X
Witgatje			X
Witte kwikstaart		X	
Wulp		O	X
Ijsvogel			X
Zanglijster	X		
Zilvermeeuw			X
Zwarte kraai	X		X
Zwarte roodstaart		X	
Zwartkop	X		
Totaal broedende soorten		53 a 56	59 a 61

vlinders en libellen

Vlinders	2024	Libellen	2024
Atalanta	X	Azuurwaterjuffer	X
Bont zandoogje	X	Blauwe breedscheenjuffer	X
Boomblauwtje	X	Blauwe glazenmaker	X
Bruin blauwtje	?	Bloedrode heidelibel	X
Citroenvlinder	X	Bruine glazenmaker	X
Dagpauwoog	X	Bruinrode heide libel	X
Distelvlinder	X	Gewone oeverlibel	X
Gehakelde aurelia	X	Gewone pantserjuffer	X
Groot dikkopje	?	Glassnijder	X
Groot koolwitje	X	Grote Keizerlibel	X
Hooibeestje	X	Grote Roodoogjuffer	X
Icarusblauwtje	X	Houtpantserjuffer	X
Klein geaderd witje	X	Kleine roodoogjuffer	X
Klein koolwitje	X	Lantaarntje	X
Kleine vos	X	Paardenbijter	X
Koninginnepage	X	Platbuik	X
Kleine vuurvlinder	?	Steenrode heidelibel	X
Landkaartje	X	Variabele waterjuffer	X
Oranjetipje	X	Viervlek	X
St.-Jacobsvlinder	X	Vroege glazenmaker	X
St.-Jansvlinder	X		
Totaal soorten	18 a 20	Totaal soorten	20

Wegbermssoort Deens lepelblad

Zoutminnende plantensoorten vind je in Nederland langs de kust en op plaatsen waar gepekeld wordt. Wegbermen, die in onze gedachten vol staan met bloeiende kruiden, herbergen daarvoor een verborgen flora van kustplanten.

Kustplanten hebben een aantal aanpassingen die ze in staat stellen om te gaan met waterschaarste. Een zoute omgeving zorgt ervoor dat het moeilijk is voor planten om water op te nemen. Deze soorten hebben zich aangepast met waterbesparende maatregelen, zoals weinig verdamping door een dikke waslaag en kleinere bladeren.

Deens lepelblad (*Cochlearia danica*) is een schoolvoorbeeld van zo'n plant, die thuishoort aan de kust, maar een nieuwe habitat heeft gevonden langs de wegen in het binnenland. De verspreidingskaart van Deens lepelblad volgt het Nederlandse wegennet exact. De verspreiding van de zaden gebeurt onder andere door maaimachines en auto's.

De naam laat zich makkelijk verklaren. Lepelblad heet zo vanwege de kenmerkende blad-vorm. Waar exact de toevoeging Deens vandaan komt is niet helemaal duidelijk. Wellicht heeft de naamgever van deze plant, Carl Linnaeus, hem in Denemarken aangetroffen.

De wetenschappelijke naam *Cochlearia danica*

>> Deens lepelblad (*Cochlearia danica*)
foto Dirk Muller

Verspreidingskaart. bron: (Waarneming.nl; Deens lepelblad - *Cochlearia danica*, n.d.).

Het Nederlandse wegennet, zichtbaar gemaakt aan de hand van de verspreiding van Deens lepelblad (*Cochlearia danica*) 1990-2024.] laat zich even eenvoudig verklaren. *Cochlearia* is Latijn voor lepel, *danica* slaat op Denemarken. In de meeste Europese talen is de naam een

Wat wel kan, is genieten van de witte waas van bloemetjes die in maart en april langs de wegen te zien is.

vertaling uit het Latijn. Een uitzondering hierop is het Engelse scurvy-grass (Plantennamen.info; Wetenschappelijke Namen - Cochlearia Officinalis/danica (Echt/Deens Lepelblad), 2010). Scurvy, scheurbuik, is een aandoening die ontstaat door een gebrek aan vitamine C. Tijdens lange zeereizen waren verse groenten en fruit schaars. Dat leidde tot bloedingen aan tandvlees en andere organen. Eenmaal aan land was het van belang verse groenten te eten, zodat het gebrek van vitamine C werd gecompenseerd. Lepelblad groeit aan de kust én bevat veel vitamine C.

Dat ondervond ook de bemanning van de schepen van ontdekkingsreiziger Willem Barentsz. Nadat Barentsz tijdens een reis strandde op Nova Zembla, beschadigde hun schip dusdanig dat ze met een paar omgebouwde sloepen hun terugweg moesten vinden. Onderweg kregen de zeventien opvarenden last van scheurbuik. Tijdens het aanleggen bij een van de kleine eilandjes vond de bemanning lepelblad. Het werd rauw gegeten en na korte tijd was de scheurbuik genezen (Flora van Nederland; Deens Lepelblad - Cochlearia Danica, n.d.).

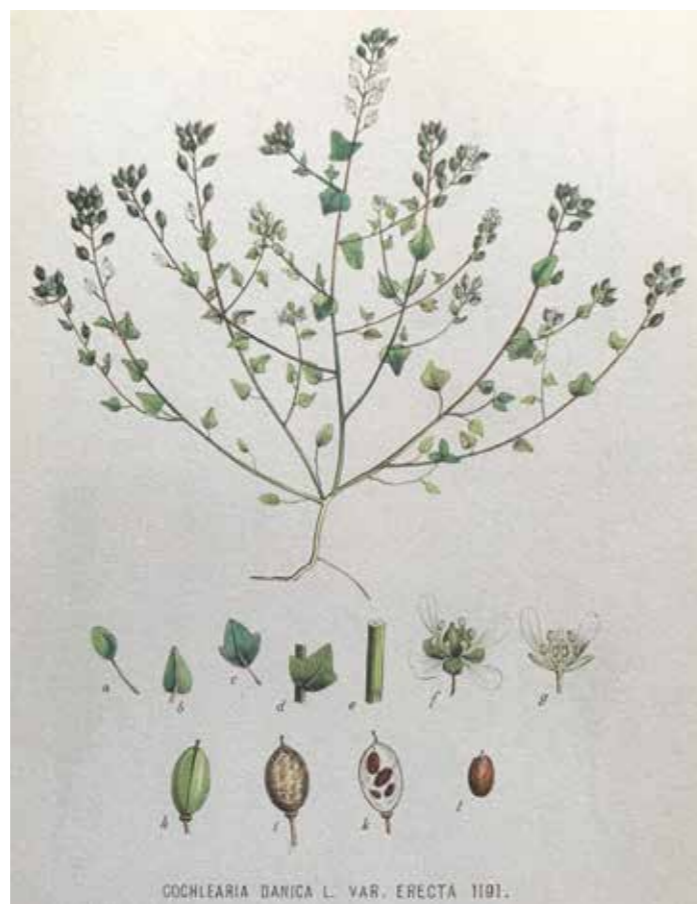
Fragment uit het reisverslag van Gerrit de Veer, reisgenoot van Barentsz.
31 juli 1597

"...Wy ginghen daer te landt tot ons groot gheluck, want wy vonden aldaer lepel-bladeren die ons seer wel te passe quam, als oft ons God de Heere daer ghesonden hadde, also wy veel siecken hadden, jae meest al vande scheurbuijck alsoo gheplaecht waren, dat wy naulijck voorts mochten, ende deur dese lepelbladeren vry wat bequaem, want het hielp ons so merckelijcken ende haestich, dat wy ons selfs verwonderden, daerom wy God grootelijck danckten, die ons dickwils voor heen opt onversienste geholpen hadde. Wy atense uytter handt met hoopen op, overmidts wy van haer cracht in ons landt veel van ghehoort hadden, maer bevonden haer cracht noch veel meer als wy wel ghemeent hadden..."

(Veer, 1997, 54v)

Mocht u na een lange autorit hongerig en geplaat door scheurbuik in de berm belanden, dan raad ik het toch af om daar het lepelblad 'uyter handt met hoopen op' te eten. De berm is mooi, maar ook vervuild met zink en rubber van banden en roet, olie en afval. Het is eten van industriegrond. Wat wel kan, is genieten van de witte waas van bloemetjes die in maart en april langs de wegen te zien is.

Dirk Muller

Deens lepelblad Deel XV plaat 1191 uit Flora Batava (Jan Kops en F.W. van Eeden (1877))

Het klompenpad rond Aalst: het Halostapad

De Bommelerwaard is rijk aan een flink aantal klompenpaden. Vorig jaar is het klompenpad rond Aalst tot stand gekomen. Dat brengt het aantal op zeven klompenpaden. In het magazine van Natuurwacht zijn telkens beschrijvingen te vinden van de flora en fauna van deze klompenpaden. Het Halostapad is 9 km lang en loopt voor een aanzienlijk deel door de maasuitewaard en door het weidse komgebied tussen Zuilichem en Aalst. Het is een prachtig pad met een grote rijkdom aan flora en fauna.

Start bij het Oude Veerhuis

Het klompenpad begint op de Maasdijk bij het Oude Veerhuis in Aalst. Veel jongelui draaien 's morgens met hun fiets bij dit punt de Veerдам op om naar het fietspontje te gaan, dat ze naar de overkant van de Maas brengt. Ze gaan naar school in Wijk en Aalburg of Andel. In het weekend is het hier ook een drukte als velen naar de sportvelden gaan van Roda Boys of naar het recreatiegebied de Neswaarden. Je fiets of auto kun je prima parkeren achter het Veerhuis. Op het grote informatiebord bij het parkeerterrein kun je de route van het klompenpad nog even bekijken en de geschiedenis lezen van het dorp Aalst.

We lopen onderlangs de Veerдам. Links zien we een fraaie rij knotwilgen. Al snel gaan we rechtsaf de Machinedijk op. Aan de andere zijde ligt een kleine wijngaard. In de luwte van de dijk zijn de omstandigheden voor de rijping van druiven hier prima. Op dit dijkje zie je rechts een restant van de Drielse wetering, die hier via de Maasdijk in de uiterwaard uitkomt. De oude sluis in de Maasdijk is nog aanwezig. Aan beide zijden is hier een stenen trap. Langs de trappen loopt een sleepspoor van de bevers, die over de dijk klimmen. Via de steile stenen trap links kom je bij een restant van de Drielse wetering. In het water staan veel

waterplanten; vooral Gele plomp. Aan de oever staat een rijke vegetatie met onder andere moerasspirea, Grote kattenstaart, Grote wederik, moerasandoorn, Echte valerian en moeraskruiskruid. Als je op het trapje gaat zitten, kun je bij mooi weer in juni/juli hier verschillende libellen waarnemen: Kleine roodoogjuffer, viervlek en Vroege glazenmaker. We vervolgen de Machinedijk en gaan na korte tijd linksaf. Langs het smalle pad staan notenbomen. Bij hoog water in de Maas kan de uiterwaard volstromen en dan is wandelen in de uiterwaard niet mogelijk. Een alternatieve route gaat over de Maasdijk, dan moet je hier rechtsaf gaan.

Het klompenpad begint op de Maasdijk bij het Oude Veerhuis

Prachtige uiterwaard

Bij het hek gaan we de uiterwaard in: de Neswaarden. Deze uiterwaard is een van de mooiste uiterwaarden van de Bommelerwaard. Staatsbosbeheer (SBB) heeft het plan om de natuurwaarden van deze uiterwaard te verbeteren. Twee delen van de uiterwaard van resp. 8,5 en 4 ha worden dan afgegraven waardoor er een nog groter gebied ontstaat met moerasvegetatie en geulen. De planning is dat al in najaar 2024 met de werkzaamheden wordt begonnen en een laag van 1,5 m klei wordt afgegraven. Tijdens die werkzaamheden moet wellicht de alternatieve route van het klompenpad over de dijk worden genomen.

Rijke flora

Het klompenpad loopt hier op het hoge rechtse deel van de uiterwaard. In juni en juli zie je overal paarse en gele kleuren, werkelijk een lust voor het oog. Het paars van knoopkruid en Grote centaurei en Gewone brunel, het geel van rolklaver, veldlathyrus, St.-Janskruid en heelblaadjes. Het zijn allemaal goede voedselbronnen voor de vele vlinders die hier vliegen: Kleine vos, dagpauw-oog, atalanta, koolwitjes en het icarusblauwtje. Op dit noordwestelijke deel van de uiterwaard lopen paarden en soms ook koeien. Achter een van de dijkhuizen staan enkele ezels. Bijzonder is de 'witte ezel' met grijze vlekken. Na de wandeling door de hoge uiterwaard gaan we het bos in van vooral wilgen. Her en der is er een lage vegetatie van bramen. Een vlinder, het Bont zanddoogje, vindt het heerlijk om hier te zonnen. Hij jaagt iedere vlinder weg die dichterbij komt.

Wilgenbos

Vanuit het wilgenbos klinkt in de vroege ochtend veel vogelgezang. In de lente zijn dat vooral de tiftjaf, zanglijster en de vink. Bij regenachtig weer hoor je de roodborst. In mei en juni hoor je het welluidende gezang van de zwartkop en het snelle merelgeluid van de tuinfluiter. De hoge wilgen zijn ideaal voor spechten. De Grote bonte specht is present en regelmatig hoor je het gelach van de Groene specht. Al wandelend kom je wederom bij hooggelegen gronden waarop een rijke flora staat. Bijzonder is de veelheid aan St.-Janskruid. Op de wat nattere delen staat tussen het hoge riet Grote kattenstaart en Grote wederik. Op de zanderige stukken staat kruisdistel, Witte munt en heelblaadjes. Hier kun je een bijzonder vlindertje zien: het landkaartje.

Moerasvegetatie

Wanneer het klompenpad ons uit het wilgenbos leidt en we langs het zandgat lopen dan komen we op de oostzijde van de uiterwaard. Ook dit deel gaat de komende jaren op de schop, er komt hier een landschap van geulen en moerasvegetatie. Die moerasvegetatie is aan de rechterzijde richting Maasdijk al aardig aanwezig. In de ondiepe greppels staat een rijke moerasflora. Eind mei bloeit hier overal de Gele lis. In juni wordt het opgevolgd door het paars van Grote kattenstaart. De verschillende soorten witjes doen zich dan te goed aan de nectar in de paarse bloemen: Groot koolwitje, Geaderd witje en het Klein koolwitje. Zo af en toe zie je ook een geelgroene vlinder: het citroentje. Als over enkele jaren dit landschap is veranderd, dan is het helemaal een paradijs voor vlinders, libellen en vooral vogels.

Beverssporen

Langs de oever zie je knaagsporen van de bever. Heel wat wilgen zijn al door dit immense knaagdier met zijn platte staart om geknaagd. Je kunt hier ook enkele steltlopers waarnemen zoals de oeverloper en het witgatje. De Witte kwikstaart zie je alom. Boven het water jagen de visdiefjes, die regelmatig uitrusten op enkele palen die in het water staan.

Het Esmeer

Op een gegeven moment kunnen we niet meer langs de oever lopen van het zandgat en komen we bij een brede watergang: het Esmeer. Deze watergang is vele eeuwen oud en had de taak het overtollige water uit de Oost-Bommelerwaard te lozen op de Maas. Aan het begin van Het Esmeer bij de Maasdijk staat binnendijks het elektrisch gemaal dat het overtollige water op het Esmeer uitslaat. Ruim honderd jaar geleden stonden hier diverse watermolens, die de taak hadden het water op de Maas te lozen. Boven het Esmeer vliegen in de maanden mei tot en met juli vele zwaluwen. Het zijn boerenzwaluwen, die jagen op insecten. Ze hebben hun nest nabij het gemaal. Hier kun je ook het ijsvogeltje zien en heeft de roodborsttapuit een territorium. Boven het water jagen ook grote libellen op kleinere insecten. Je ziet de oeverlibel, keizerlibel en de Vroege glazenmaker. In de vegetatie langs de oever zitten vooral de kleinere libellen, de waterjuffers. De verschillende soorten zijn herkenbaar aan de verschillende blauwpatronen op het achterlijf. Het lantaarntje heeft slechts één blauw element aan het buitenste puntje. De azuurjuffer is daarentegen helemaal blauw. We vervolgen onze weg langs het Esmeer en klimmen de Maasdijk op en gaan richting het watergemaal H.C. de Jongh. We verlaten deze bijzondere uiterwaard en gaan naar de komgronden.

Dwars door het komgebied

We lopen aan de noordzijde, de linkerzijde, van het gemaal en vervolgen het klompenpad richting de komgronden. Hier ligt een dikke laag klei. Toen er nog geen dijken waren, overstromden deze komgronden bijna jaarlijks. Het water bleef vaak maandenlang op het land staan en zorgde voor de afzetting van een dunne kleilaag. Na vele eeuwen is dat een pakket klei geworden van soms wel twee of drie meter dik. Van die klei kon je prima stenen bakken en zo kwam er bij ieder rivierdorp een steenfabriek. Ook Aalst had zijn steenfabriek. Al wandelend komen we bij zo'n kleigat, dat hier in het rivierengebied een tichelgat wordt genoemd. In de zomermaanden ligt het tichelgat verstopt achter een hoge rietkraag. Vogels vinden dat prima en kunnen dan veilig foerageren en broeden. In het tichelgat broeden meerdere soorten eenden zoals de kuifeend, krakeend en slobbeend.

Langs het klompenpad hier staan allerlei kruiden. De witgele bloemen, die op margrietten lijken, zijn kamille: Reukeloze kamille. De gele bloemen met ranken is veldlathyrus. Er staan ook gele bloemen met klaverachtige bladeren. Dat is sikkellaver, geen alledaagse plant. Ook hier vind je een welriekend plantje tussen het gras. Op de natte delen is dat watermunt, maar hier op het hoge pad is het een andere muntsoort: akkermunt. In het

najaar heb je alle kans hier de Grote zilverreiger te zien. Sinds kort broeden er enkele zilverreigers samen met lepelaars in de uiterwaard van Hurwenen en Loevestein. De tichelgaten van Aalst dienen vooral als slaapplek. Soms zijn dat er wel dertig bij elkaar. Wie weet komt het ooit tot broeden.

De poldermolen van Zuilichem

Tijdens het lopen valt ongetwijfeld de grote molen op. Het is de poldermolen van Zuilichem. De watermolen staat aan de Meidijk en zorgde ervoor dat het overtollige water uit de polder van Zuilichem werd uitgeslagen op de boezem. Een tweede watermolen, die helaas verdwenen is, was een wipwatermolen. Deze wipmolen sloeg het water vanuit de boezem uit op de maas-terwaard. De huidige watermolen van Zuilichem is nog de enige overgebleven poldermolen van de twintig watermolens, die er in de negentiende eeuw in de Bommelerwaard stonden.

Brunel

Richting Schout

We vervolgen het klompenpad en lopen om het tichelgat heen. Tussen het riet staat hier veel Echthe valeriana. Als we zuidelijk lopen ligt aan de rechterzijde een kavel grond van SBB. Hier mogen tussen het gras kruiden groeien. Voor vlinders, vogels en insecten is dit ideaal. Je ziet er vogelwikke, veldlathyrus en sikkellaver. Aan het eind van het pad ligt het rioolgemaal De Schout. Helaas ruiken we dat ook wel een beetje. We gaan linksaf en lopen op de geasfalteerde weg De Schout. Vreemde naam voor zo'n weg. Langs de sloot aan weerszijden van de weg staan bijzondere planten: Harig wilgenroosje en Grote lisdodde, beter bekend als sigaren. Hier in Aalst worden ze dulmen genoemd. In de sloot staat het herkenbare pijlkruid. In juni krijgt het prachtige bloemen. Ook hier foerageren diverse soor-

In het topje van een meidoorn heb je kans op een grasmus

ten libellen zoals de Vroege glazenmaker, Bruine glazenmaker en wat later in het jaar de paardenbijter en Blauwe glazenmaker. De Schout komt uit op de Maas-Waalweg. We gaan rechtsaf en lopen op de paralelweg. Hier is niet zo veel te zien. We lopen snel door naar onze volgende wandeling door de komgronden. Bij de 'blauwe brug' steken we de drukke Maas-Waalweg over. Goed uitkijken dus.

De Capreton

We vervolgen onze weg langs de Capreton. Halverwege de vorige eeuw lagen hier drie kleine weteringen naast elkaar. Iedere polder moest zijn overtollige water lozen via zijn eigen wetering op de Maas: Kerkwijk, Gameren en Zaltbommel. Bij de ruilverkaveling in de zeventiger jaren ging men samenwerken en werden de drie kleine weteringen met eigen kades één nieuwe grote wetering: De Capreton. Deze watergang is een van de weinig oost-westverbindingen in de Bommelerwaard. Dankzij deze belangrijke ecologische verbinding kunnen dieren zich in de

Kleine karekiet

Bommelerwaard verplaatsen en uitbreiden. Het Waterschap erkent de belangrijkheid van deze ecologische verbinding en heeft de afgelopen jaren maatregelen genomen om die verbinding voor flora en fauna te verbeteren. Er is langs een groot deel van de Capreton een moerasvriendelijke zone aangelegd. Tevens is het beheer beter afgestemd op de flora en fauna en wordt er onder andere gefaseerd gemaaid. Niet alles in een keer afmaaien dus. Mede daardoor komen er nu veel meer rietvogels voor, zoals karekieten en rietzangers. In de wintermaanden foerageren er allerlei soorten eenden in de Capreton. Vooral kuifeenden en krakeenden. In april zijn ze opeens verdwenen en zoeken ze de kleine slootjes op om te gaan broeden. Om de kilometer zie je wel een paartje futen. Zij broeden wel aan de oever van de Capreton.

Van de Bommelse wetering naar de Drielse wetering

We vervolgen de weg langs de Capreton. Aan de rechterzij bij een boerderij staat een fraaie rij iepen. Tussen de hoge struiken staat zo af en toe een esdoorn. In het topje van een meidoorn heb je kans op een grasmus. Dit kleine vogeltje laat zijn krassend gezang ook horen als hij van het ene topje naar het andere vliegt. Na een halve kilometer gaan we rechtsaf een spannend pad op. Het is een onderhoudspad van het Waterschap. Fijn dat ze toestemming geven om hier het komgebied van Aalst beter te bekijken. We lopen nu naar het zuiden en verlaten de Capreton, oftewel de Bommelse wetering, en lopen richting de Drielse wetering. Aan de rechterzijde is een dichte rietkraag, die ideaal is voor rietvogels. Je hoort hier vooral de Kleine karekiet, maar zo af en toe ook een rietzanger en een rietgors. Er zingen zoveel karekieten, dat we dit pad hebben omgedoopt tot karekietenlaantje.

Na ruim een halve kilometer moeten we linksaf. Blijf op dit punt even staan en geniet van het weidse landschap. Met een verrekijker kun je hier in april en mei enkele weidevogels observeren. Je ziet de Kievit, scholekster en soms ook de wulp. De tureluur is ook aanwezig, maar die hoor je eerder dan dat je deze steltloper met zijn oranje-rode poten ziet. Met een beetje geluk zie je hier reeën en hazen.

We vervolgen ons pad en komen bij een fraai bruggetje, dat speciaal voor dit klompenpad is aangelegd. Blijf boven op het bruggetje even stilstaan en kijk of je libellen ziet. Vanaf mei heb je kans op diverse soorten zoals de viervlek, Vroege glazenmaker, glassnijder, oeverlibel en keizerlibel. De waterjuffertjes zie je vooral tussen de vegetatie. We lopen langs de sloot, die vol staat met fonteinkruid en pijlkruid. Helaas weinig kruiden. Af en toe zie je de gele bloemen van sikkelklaver en veldlathyrus. We vervolgen onze weg. Rechts zien we een maisakker en links een tarweveld, maar dat kan ieder jaar anders zijn. We komen uit op een wandelpad dat op de kade ligt van de Drielse wetering. Door de hoge begroeiing zien we de wetering nauwelijks. We gaan rechtsaf en komen op een geasfalteerde weg richting het dorp Aalst.

De Eendekade

De weg waarop we lopen heet de Eendekade. Die naam heeft niets met eenden te maken, maar wel met een riviertje dat hier 700 honderd jaar geleden liep: De Eender. De Eender was een zijriviertje van de Maas, dat begon bij Ammerzoden en kronkelde naar het westen. Deze verlande rivierbedding is men in de veertiende eeuw gaan inzetten om het overtollige water uit de polder van (Kerk)driel kwijt te raken en zo ontstond de

Drielse wetering. Het water uit de Drielse polder wordt nu veel eerder op de Maas geloosd; bij Wellseind door gemaal De Baanbreker. Het deel van de wetering dat nu niet meer gebruikt wordt voor de waterafvoer is omgezet in een natuurgebied. Links van de weg is de Drielse wetering nog steeds aanwezig en hij heeft nog steeds de eeuwenoude loop richting en door het dorp Aalst.

Het dorp Aalst

Langs de oever bloeit moerasspirea en Grote kattenstaart. Waterhoentjes en meerkoeten voelen zich veilig in de wetering en broeden bij regelmaat in de oevervegetatie. Je kunt hier een zeldzame libel tegenkomen: de weidebeekjuffer. Deze waterjuffer met prachtige paarsblauwe vleugels zie je bij watergangen waar nog sprake is van enige stroming. We lopen richting het dorp Aalst en steken bij de grote rotonde de Maas-Waalweg over en gaan aan de overzijde

Moerasspirea

linksaf. Via de E.P. van Ooijenstraat komen we in de Hambloksestraat. We lopen nu weer langs de oude Drielse wetering. Op een van de bankjes kun je heerlijk uitrusten. Langs het pad staan enkele notenbomen en wat verderop een rij mooie lindebomen. De lindebloesem is in juni een nectarbron voor bijen en nachtvinders zoals de

lindepilstaart. Aan de rechterzijde staat een informatiebord over het kasteel van Aalst, dat hier in de middeleeuwen stond. We vervolgen het pad en genieten van de wijze waarop de oude Drielse wetering door het mooie dorp Aalst kronkelt. Menigeen heeft achter zijn huis een moestuin liggen. Aan de linkerzijde ligt de ijsbaan en is er ook ruimte voor een ruigte, waar wederom de Kleine karekiet te horen is. In de zomer zie je hier overal putters en jagen boerenzwaluwen op insecten. De steenuil zal zich overdag niet zo snel laten zien, maar in de avond is hier zijn kenmerkende roep regelmatig te horen. Wellicht houdt hij zich schuil in een van de vele knotwilgen die hier staan. Aalst is verliefd op deze plek midden in het dorp: de mooiste plek van Aalst! Om dat te accentueren is bij de opening van het klompenpad hier een vogelvriendelijke boom geplant: een lijsterbes. Hij staat rechts van het pad.

We vervolgen onze weg en komen op de Maasdijk. We gaan rechtsaf. Aan de huizen, die binnendijks in het talud van de dijk staan, kun je goed zien dat de dijk de afgelopen honderd jaar regelmatig is verhoogd om de bewoners te beveiligen tegen het hoge water. Soms reikt de dijk tot aan het dak! Al snel komen we bij het eindpunt van dit klompenpad: Café Het Oude Veerhuis. Hopelijk was het een mooie wandeling.

Een groot deel van deze beschrijving over de flora en fauna had betrekking op de zomermaanden. Dan is het pad met al zijn bloemen en het gezang van vogels op zijn mooist. Echter, ook in de wintermaanden is het de moeite waard het Halostapad te lopen. Dan zijn er alom wilde ganzen. Dank aan de vrijwilligers uit Aalst, die dit pad goed onderhouden.

Echter, ook in de wintermaanden is het de moeite waard het Halostapad te lopen

GEKKO
BOOMZORG

BOMEN SNOEIEN, BOMEN KAPPEN EN BOOMADVIES

GEK OP BOMEN

Gekko Boomzorg is een professioneel boomverzorgingsbedrijf. Wij zijn gespecialiseerd in het snoeien en kappen van bomen.

Van één grote boom in een kleine achtertuin, tot complete bomenlanen op een landgoed, de zorg voor uw bomen is bij ons in goede handen.

**WIJ ZIJN GEKKO
BOOMZORG
WIJ ZIJN GEK OP BOMEN**

WWW.GEKKOBOOMZORG.NL

INFO@GEKKOBOOMZORG.NL

T 06 228 779 23

GEKKO BOOMZORG IS EEN ETW-GECERTIFICEERD BOOMVERZORGINGSBEDRIJF

